

Малтабаров Б.А.

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДИН АЗЫРКЫ АБАЛЫ СОЦИОЛОГИЯЛЫК ИЛИКТӨӨНҮН ОБЪЕКТИСИ КАТАРЫ

Малтабаров Б.А.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА КАК ОБЪЕКТ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ

УДК:316.74:001(04)

Мамлекеттик тилдин азыркы абалын жана келечек өнүгүүсүн элдин көз – карашына чагылдыруу максатында, элдин талабын, алардын сунуштарын кийинки иш жүргүзүү тартибинде колдонуу максатында социологиялык изилдөө жүргүзүлдү.

Бул изилдөөнүн башында Чүй өрөөнүнөн жана Бишкек шаарынан баштаганды ыңгайлуу көрдүк, себеби көпчүлүк калктын арасында иш кызматында, окуу жайларда, ал гана эмес жергиликтүү калктын үй – бүлөөлөрүндө ушул убакытка чейин орус тили терең таркалган.

Мунун объективдүү себептери көп, ага токтолбой эле койсок да болот. Бизди азыркы шартта элдин Мамлекеттик тилге болгон мамилеси, азыркы абалы канааттандырабы жана ошондой эле көп маселелерге алардын көз карашына талдоо жүргүзүү социологиялык иликтөөнүн максаты болду.

Алынган материалды SPSS (социологиялык программа) программасынан иштетип, негизги көрсөткүчтөр такталган. Социологиялык изилдөөгө Чүй облусунан Ысыката жана Сокулук райондорунун тургундары катышты жана Бишкек шаарынын 4 административтик бөлүмүнүн тургундары камтылды.

Сурамжыга жалпы эсеп менен алганда 1200 респондент (сурамжыга катышкан адам) катышкан [3], ошонун ичинен 600 адам Чүй облусунан алынган: 300 респондент Сокулук районунан; 300 респондент Ысыката районунан.

Бишкек шаарынан да 600 респонденттер алынган, ошонун ичинен: 150 адам Биринчи Май районунан; 150 адам Ленин районунан; 150 адам Октябрь районунан; 150 адам Свердлов районунан.

Чогултулган маалыматтар негизинен улуту жана кесиби менен иликтенген. Сурамжыны өткөргөн интервьюерлер керектүү инструктаж өтүшүп, ошого жараша респонденттердин ой-пикирлерин топтошкон. Сурамжы менен алынган материалдар SPSS – программасы менен иштетилип, тийиштүү көрсөткөчтөр аныкталган.

Социологиялык изилдөөгө катышкан респонденттердин социалдык көрсөткүчтөрү.

Респонденттердин жашы: 16-29 жаш – 37,3 %; 30-49 жаш – 40,7 %; 50 жаштан өйдө – 22,0 %.

Респонденттердин улуту: кыргыздар – 53,7 %; орустар – 33,3 %; башка улуттар – 13,0 %.

Респонденттердин кесиби: мамлекеттик кызматкер – 1,7 %; кызматкер – 24,0 %; жумушчу – 27,3 %; дыйкан – 18,0 %; студент – 8,3 %; пенсионер – 3,3 %; үй кызматчысы – 9,0 %; жумушсуздар – 8,3 %.

Респонденттердин билими: башталгыч – 1,7 %; орто – 38,7 %; атайын орто – 32,0 %; жогорку – 27,6 %.

Респонденттердин жынысы: эркектер – 50,7%; аялдар – 49,3 %.

Респонденттердин Мамлекеттик тил боюнча мыйзамдарды билгендиктеринин денгээли Бишкек шаарынын тургундары 44,7% түзсө, Чүй областынын респонденттери 49,2 % барабар, орточо эсеп менен алганда көрсөткүч 46,9 % түзөт.

Кабыл алынган мыйзамдарды билген респонденттердин ичинен канааттангандар орточо эсеп менен – 51,6%. Бишкек шаарынын респонденттерине караганда салыштырмалуу Чүй областынын респонденттери 19,1% көп канааттанарлыктарын билдиришти [4].

Ошол эле учурда Мамлекеттик тилдин азыркы абалына канааттанган респонденттердин пайызы орточо эсеп менен 32,7 барабар. Мамлекеттик тилдин азыркы абалын Бишкек шаарындагы сурамжыга катышкандардын төрттөн бир гана бөлүгүн (25,7 %) канааттандырса, Чүй өрөөнүндөгү респонденттердин 39,7 % канааттандырат.

Ал эми, Мамлекеттик тилдин азыркы абалына канааттанбаган респонденттердин билдиргени боюнча начар абалына себептер:

- бул мамлекеттик тилге мамлекет тарабынан көңүл бөлүнбөй жаткандыгы – 43,7 %;
- бүгүнкү күндө шартка байланыштуу кыргыз тилинин зарылдыгы жок дегендер – 23,8 %;
- мамлекеттик тилге кайдыгерлик мамиле – 25,1%.

Сурамжыга катышкандардын Мамлекеттик тилде сүйлөй да, жаза да алгандары Бишкек шаары боюнча 48,3 % болсо, Чүй областы боюнча 45,3 % түздү, салыштырмалуу орточо эсеп менен 46,8 %. Демек, респонденттердин дээрлик теңме теңи кыргыз тилинде сүйлөй да, жаза да алары аныкталды. Мамлекеттик тилде сүйлөй да, жаза да албаган респонденттерибиз да аз эмес, алар 27,3 % түзөт, анын ичинен 9,4 % кыргыздар [1].

Мамлекеттик тилди үйрөнүүгө шарттар жок деп жооп бергендер орточо эсеп менен – 43,3 % түзөт, бирок Чүй областынын респонденттери бул маселеге нааразычылыкты көрсөткөндөр көбүрөк кездешет (57,3 %). «Жок» деп жооп бергендердин арасынан тилди үйрөтүү шарттар төмөн денгээлде уюштурулгандыгын билдиргендер – 49,0 %, бул маселе боюнча бишкектиктер нааразычылыгын көбүрөк билдиришет (55,6 %).

Балдарынын кыргыз тилинде билим алышын каалагандар 36,6 % түзөт, орус тилинде – 45,2 %, англис тилинде – 18,2 %. Демек, орусча окуткучу келгендер көпчүлүктү түзөт, алардын арасында кыргыз улутундагы респонденттер да аз эмес.

Мамлекеттик тилдин окуу куралдарынын сапатын жактырбагандар сурамжыга катышкан респонденттердин жарымынан бир азыраак пайызын түзөт (48,2 %), ошонун ичинен канааттанбагандар Бишкек шаарынан көбүрөк кездешет.

Окуу куралдарынын сапатынын начардыгынын себептеринин бири – мамлекеттик деңгээлде жакшы көңүл бөлбөгөндүк – 25,8 %, каражат жетишпегени – 24,6 %, авторлордун мамлекеттик тилге кайдыгерлик мамилеси - 17,3 % , суроо талаптын аздыгы – 17,3 % жана окуу куралдарынын кымбаттыгы (14,8 %).

Социологиялык изилдөөлөр боюнча алынган маалыматтарга байланыштуу. Бишкектин жана Чүй облусунун ишканаларында басымдуу көпчүлүгүн орус тилинде иш жүргүзүлгөнү байкалат, орто эсеби менен – 69,8 % түзөт, эки тилде 25,5 % мекемелер ишин жүргүзөт, ал эми кыргыз тилинде бул көрсөткүч өтө эле аз – 4,3 %.

1- таблица

Мамлекеттик тилдин азыркы абалы

Мамлекеттик тилдин азыркы абалы	Бишкек шаары (%)	Чүй облусу (%)	Орточо эсеп менен (%)
1. Респонденттердин мыйзамдарды билгендик деңгээли	44,7	49,2	46,9
2. Мыйзамдарга канааттангандар	42,1	61,2	51,6
3. Мамлекеттик тилдин азыркы абалына канааттангандар	25,7	39,7	32,7
4. Мамлекеттик тилдин азыркы абалына канааттанбагандардын себеби:			
а). Мамлекет тарабынан көңүл бөлүнбөйт	46,7	40,7	43,7
б). Зарылдыгы жок	19,8	27,8	23,8
в). Тилге кайдыгерлик мамиле	19,8	30,4	25,1
5. Мамлекеттик тилде сүйлөй да, жаза алгандардын эсеби	48,3	45,3	46,8
6. Сүйлөй алгандар, бирок жаза албагандар	16,3	19,7	18,0
7. Сүйлөй да, жаза да албагандар	27,7	27,0	27,3
А) сүйлөй да жаза албаган кыргыздар	10,5	8,3	9,4
8. Мамлекеттик тилди үйрөнүүгө шарттар жок	29,3	57,3	43,3
9. Мамлекеттик тил үйрөнүүнүн шарттарынын начардыгынын себептери:			
а). Начар уюштурулган	55,6	42,4	49,0
б). Көңүл бөлүнбөйт	37,0	45,2	41,1
10. Балдарынын билим алуусундагы тилдер:			
а). Кыргыз	33,0	40,3	36,6
б). Орус	45,7	44,7	45,2
в). Англис	21,3	15,0	18,2
11. Мамлекеттик тилдеги окуу куралдарынын сапаты:			
а). Канааттандырат	19,7	29,7	24,7
б). Канааттандырбайт	58,3	38,0	48,2
12. Окуу куралдарынын сапатынын начардыгынын себептери:			
а). Мамлекеттик деңгээлде жакшы көңүл бөлүнбөйт	25,2	26,5	25,8
б). Каражат жетишпейт	30,3	19,0	24,6
в). Окуу куралдары,			

адабияттары кымбат	16,9	12,8	14,8
г). Авторлордун мамлекеттик тилге кайдыгерлиги	14,2	20,4	17,3
д). Суроо, талап аз	13,4	21,3	17,3
13. Ишканаларда кайсы тил пайдаланылат:			
а). Кыргыз	5,3	3,3	4,3
б). Орус	75,3	64,3	69,8
в). Эки тилде	18,7	32,3	25,5
14. Мамлекеттик тилдин өнүгүшүнө кедерги болгондор:			
а) Түпкү улуттун кайдыгерлиги	22,3	22,7	22,5
б). Мамлекеттик жетекчилердин көңүл бөлбөгөндүгү	21,7	11,7	16,7
в). Билим берүү тармагы	14,3	13,0	13,5
г). Мекемелердин жетекчилеринин, кызматкерлеринин кайдыгерлиги	10,3	8,3	9,3
д). Саясатчылар	7,7	20,7	14,2
е). Депутаттар	7,0	8,7	7,8

Мамлекеттик тилдин өнүгүшүнө кедерги болгон себептердин бири – түпкү улуттун өзүнүн эне тилине кайдыгерлик мамилеси – 22,5 %. Экинчи оорунда – мамлекеттик жетекчилердин тил маселесине жакшыраак көңүл бөлүнбөгөндүгү – 16,7 %. Ошондой эле мамлекеттик тилдин азыркы колдонулушуна кедергисин тийгизген таасирлеринин бире – мекемелердин, ишканалардын жетекчилеринин жана кызматкерлеринин кайдыгерлик мамилеси – 13,5 %. Орточо эсеп менен алганда респонденттердин 14, 2 % билим берүү тармагы бүгүнкү күндө тилдин өнүгүүсүнө кедергисин тийгизип жаткандагын белгилеп өтүштү.

Көпчүлүк учурда респонденттер балдарын орус тилинде окуткучу келет, алардын ичинен басымдуу көпчүлүгүн орус улутунун өкүлдөрү, бирок ошолордун арасында кыргыздар да аз эмес, ар бир үчүнчү кыргыз улутундагы респондент балдарынын орус тилинде билим алышын каалайт. Жаш курагы боюнча алганда 16-29 жаштагылар балдарын англис тилинде билим алууларын каалашарын билдиришти, себеби англис тилин ааламдаштыруу шартында шартка ылайык жана келечектүү деп эсептешет. Кыргыз тилинде балдарынын билим алышына көбүнчө дунган улутунун өкүлдөрү көңүлдөнөт (16-29 жаштагылар). Кыргыз тилде окутууга даярдыгын орус тилде сүйлөгөн респонденттер да билдирет, буларга көбүнчө Бишкек шаарынын тургундары кошулат.

Мамлекеттик тилде келечекте балдарынын билим алуусун каалабагандардын пикири боюнча биринчиден – мамлекеттик тилдеги окуу куралдарынын жана адабияттарынын сапатынын, тышкы дизайнден баштап мазмунуна чейин начардыгын белгилеп өтүштү. Экинчиден – кыргыз тилинде үйрөткөн адистердин өзгөчө мектеп жашындагыларга начар сабак берүүсүн жана билим деңгээлинин төмөндүгүн баса белгилешти.

Жогоруда белгиленип өткөн мамлекеттик тилдеги окуу куралдар менен адабияттардын сапатынын начардыгына респонденттердин төрттөн бир бөлүгү (25,8 %) – мамлекеттик деңгээлде жакшы чаралар колдонулбайт дешсе, каражаттар жетишпейт

дегендердин пайызы 24,6 барабар. Даагы бир кайгылууусу авторлордун мамлекеттик тилге болгон кайдыгерлиги (17,3 %) дешсе, ошол эле учурда карама – каршы, мамлекеттик тилдеги окуу курал-дарга жана адабияттарга суроо талаптар аз деген (17,3 %) пикирлерин респонденттер жашырышкан жок.

Мамлекеттик тил орточо эсеп менен 4,3 % мекеме, ишканаларда колдонулат (Бишкек шаары – 5,3 %, Чүй областы – 3,3 %). Дээрлик 70 % респонденттин жооптору боюнча ишкана, мекемелерде иш кагаздары орус тилинде жүргүзүлөт экен. Ал эми 25,5 % сурамжыга катышкандардын жоопторунда иш кагаздары эки тилде жүргүзүлөт [1].

Демек, жалпылап алганда мамлекеттик тилдин абалы сурамжыга катышкан респонденттердин бирден үч бөлүгүн канааттандырбайт, алардын ичинен негизги себептери:

- Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамдар, документтер менен көпчүлүк респонденттер тааныш эмес;
- Мамлекеттик тилдин азыркы абалынын начардыгына мамлекет тарабынан көңүл бөлүнбөгөндүгү;
- Ар бир экинчи респонденттин пикиринде мамлекеттик тилдин бүгүнкү күндө зарылдыгы жоктугун билдиргендиги (анын ичинен басымдуулугу орус тилдүү калктын өкүлдөрү);
- Мамлекеттик тилге түпкү элдин кайдыгерлик мамилеси (мындай абалды орус, башка улуттун өкүлдөрү да баса белгилеп өтүштү);
- Мамлекеттик тилде сүйлөй да, жаза да албагандар респонденттердин бирден үч бөлүгүн түзөт, буларга көпчүлүк учурда орус жана башка улуттун өкүлдөрү кирсе да, тилекке каршы кыргыз улутундагы атуулдар да аз эместиги кейиштүү;
- Мамлекеттик тилди үйрөнүүгө шарттар жакшы түзүлбөгөн (жокко эсе), анткени бул тарапка мамлекет жана эл тарабынан жакшы көңүл бөлүнбөйт;
- негизинен Мамлекеттик тилге кедерги кылгандардын эң башкысы – бул түпкү элдин өз тилине кайдыгерлик мамиле жана мамлекет тарабынан тилдин өнүгүшүнө жеткиликтүү чара көрүлбөгөндүгү (каражаттын, уюштуруучу чаралардын аздыгы, начардыгы, Мамлекеттик тилдин өнүгүсүнө жардам берген меценат, спонсорлордун жоктугу, ж.б.).

Социологиялык сурамжыга катышкан респонденттердин жообун иликтеп чыкканда төмөндөгү таблицадагы берилген көрсөткүчтөрдү алдык. Мамлекеттик ишканаларда иштеген кызматкерлердин кыргыз тилинин билүүсүнүн зарылдыгын 83,0 % респонденттер тактады. Демек, бул жагдай көпчүлүк Бишкек шаарынын жана Чүй облусунун тургундарына бул талап керектүү экендигин түшүнгөндүктөрүн далилдейт. Мамлекеттик тилдин өнүгүшүнө тийиштүү чаралар:

- Мамлекеттик тилди дээрлик бүт мамлекеттик мекеме, ишканаларда колдонулушу;
- Мамлекеттик тилди жалпы кызматчылардын үйрөнүп, билүүсү;

- Мыйзамдарды аткаруу;
- Мамлекеттик тилдеги окуу куралдарынын, адабияттарынын сапатын, мазмунун жогорулатуу, сөздүктөрү (чөнтөк форматындагы) көбөйтүү;
- билим берүү тармагында тилди окутууну жакшыртуу, өзгөчө орус тилинде окуткан мектептерде;
- Мамлекеттик тилди үйрөткөн адистерин даярдоо сапатын жогорулатуу, орус мектептерде сабак берген мугалимдер эки тилди жакшы өздөштүрүп билүүсү зарыл;
- Мамлекеттик тилди тез үйрөнүү программаларын иштеп чыгаруу;
- эл аралык деңгээлде Мамлекеттик тилди көтөрүү;
- тил майрамдарын (фестиваль, кароо, ж.б.) көбөйтүү;
- көрүнөк, жарнак, дүмүрчөктөрдү кыргыз тилине которуу;
- кыргыз тилин үйрөтүүгө курстарды акысыз ачуу талапка ылайык;
- кыргыз тилин түпкү улуттагы калктын арасында көбүрөк колдонулушу;
- кайдыгерлик мамиледен алыс кылып тарбиялоо, өзгөчө жаштарды;
- кыргыз тилин даңазалап, кызыктыруу шарттарды түзүп, Мамлекеттик тилдеги маалымат каражаттарынын берүүлөрүнүн деңгээлин көтөрүү.

2- таблица

Мамлекеттик тилдин келечек өнүгүшүнө тийиштүү чаралар

Чаралар	Бишкек (%)	Чүй облусу (%)	Орточо эсеби (%)
1. Мамлекеттик тил жөнүндө курстарга баргандар	58,0	24,3	41,2
а). Акылуу	16,9	0,0	8,45
б). Акысыз	41,1	24,3	32,7
2. Мамлекеттик тилдин зарылдыгы бар	84,3	81,0	83,0
зарылдыгы жок	13,3	15,0	14,2
3. Мыйзамдарды аткаруу керек	22,0	19,7	20,9
4. Билим берүү тармагында Мамлекеттик тилди окутууну жакшыртуу	38,3	31,7	35,0
5. Эл аралык деңгээлде Мамлекеттик тилдин деңгээлин көтөрүү	21,3	21,3	21,3
6. Тил майрамдарын жандандыруу (фестиваль, кароо, марафон, ж.б.)	8,7	18,3	13,5
7. Мамлекеттик тилдин мекемелерде колдонулушуна каалаган респонденттердин пайызы:			
а). Президенттин аппараты	71,0	80,0	75,5
б). Мамлекеттик ведомстволор	68,0	77,3	72,7
в). Тышкы иштер министрлиги	60,7	75,0	67,9
г). Жогорку Кеңеш	73,0	77,7	75,3
д). Жергиликтүү бийлик	69,7	75,3	72,5
е). Сот прокуратура	61,7	70,7	66,2

ж). Милиция	62,7	70,0	66,3
з). Билим берүү тармагы	68,7	73,0	75,3
и). Саламаттыкты сактоо	62,7	70,3	66,5
к). Тейлөө чөйрөсү	66,3	69,7	68,0
8. Көрнөк - жарнактар кайсы тилде болушу керек:			
а). Кыргызча	55,7	60,7	58,2
б). Орусча	39,3	33,3	26,3
9. Дүмүрчөктөр кайсы тилде болуш керек:			
а). Кыргызча	55,7	44,0	49,9
б). Орусча	36,3	49,0	42,6

Жалпысынан алынган маалыматтар боюнча көпчүлүк калк кыргыз тилин Мамлекеттик тил катары кабыл алууга даяр экендигин далилдедик. Бирок, тилекке каршы Мамлекеттик тилди билүүгө умтулган адамдардын арасында азырынча тийиштүү шарттар түзүлбөгөндүктөн алардын каалолору көмүскөдө калууда. Азырынча Бишкек шаарында

жана Чүй облусунда күч менен Мамлекеттик тилди киргизүүгө шарттар жок. Ошондуктан бул талапты акырындык, кылдаттык менен турмушка ашыруу келечектин иши. Себеби, респонденттердин жекече пикиринде азыркы турмуштун татаалдыгы, жумушсуздук, жакырчылык бүгүнкү күндүн орчундуу маселелери болуп турган учурда тил маселесин күчөтүп жиберүү туура болбой каларын билдиришти.

Пайдаланган адабияттар:

1. Антология социологических исследований в КР. Бакытбек А. Малтабаров, Р.Б.Салморбекова ж.б. – Бишкек, 2010. – 8-9 бет.
2. Исаев К. Кыргыз социологиясы: өткөнү, түптөлүшү, келечеги. – Б.: 2009. – 191 б.
3. Методологические обоснование республиканской репрезентативной выборки / С.А.Шавель, Н.Н.Леонов. – Мн., 2009. – 133 с.